

ATATÜRKÇÜ İDEOLOJİ VE ÇAĞDAŞ İDEOLOJİLER*

Prof. Dr. VURAL F. SAVAŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

İdeoloji Kavramı

I. GİRİŞ

Atatürk'ün Samsun'a ayak basarak İstiklâl Savaşı'nı başlatmasından bu yana 68, millî hakimiyet ilkesini uygulamaya koyup ilk TBMM'ni açışından 67, Cumhuriyet'i ilan edişinden 64 ve nihayet ölümünden bu yana 49 yıl geçmiştir. Bu süre içinde ortalama bir hesapla üç yeni nesil oluşmuştur. Yeni nesillere Atatürk'ü ve Atatürkçü ideolojiyi anlatmak temel bir görevdir.

Atatürk'ü ve Atatürkçü ideolojiyi yeni nesillere anlatmak herşeyden önce Atatürk'ün neden “en büyük” ve neden “vazgeçilmez” bir lider olduğunu açıklamak için gereklidir. Genç nesillere, Atatürk'ün her geçen gün fikri içerikten uzaklaşan, anlamını yitiren anma törenlerinin bir “fetiş”i olmadığını anlatmak gerekir. Atatürk'ü anlatmanın en güvenilir yolu; onun Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken izlediği temel ilkeleri, sahip olduğu değer yargılarını ve amaçlarını açıklamaktır. Bu temel ilkelere, değer yargılarına ve amaçlara “Atatürkçü ideoloji” adını veriyoruz.

Bu konuşmada önce “ideoloji” kavramının tarihi gelişimi, çeşitli tanımları, önemi ve kaynakları üzerinde durulacak, daha sonra da Atatürkçü ideolojinin temel özellikleri açıklanıp, bu özellikler diğer çağdaş ideolojilerin temel özellikleri ile karşılaştırılacaktır.

II. İDEOLOJİ KAVRAMININ TARİHİ GELİŞİMİ VE TANIMI

II. 1. Tarihi Gelişim

İdeoloji, tanımı güç bir kavramdır. Uzun bir tarihe sahip olan ideoloji kavramı bu tarihsel gelişim içinde çok değişik anlamlarda kullanılmıştır.

* Bu konferans Atatürk Araştırma Merkezi'nin tertiplediği “Atatürk Konferansları” dizisi içinde 18 Aralık 1987 günü Türk Tarih Kurumu konferans salonu'nda verilmiştir.

Bu çeşitli anlamların nereden kaynaklandığını ve ideolojinin gerçek anlamını kavrayabilmek için ideoloji kavramının geçirdiği bilimsel evreleri incelemek gerekir.

Kavramın ilk izlerini Eflatun'da buluruz. Eflatun'un dünyanın değişmeyen gerçekleri ile bu gerçeklerin insan tarafından algılanması arasında yaptığı ayırım ideoloji kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eflatun'a göre, herhangi bir insan için "gerçek" sadece duygularının belirlediği "algılar" dan ibarettir. Böyle bir düşünce, gerçeğin insanın kendi içinde, ruhunda olduğunu öne süren Eflatun'un deyiimiyle "Allah'ın hükümdarlığı içinizdedir" şeklinde metafizik nitelikte bir dünya görüşüne yolaçmıştır.¹

XIX. yüzyılda ise, ideoloji kavramının, bu eski kullanılışı ile taban tabana zıt bir anlamda, "fikirler ilmi" anlamında kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Doğal bilimlerde, kâinatı idare eden genel kurallar olduğunu öne süren bu görüşe göre "fikirler ilmi" yani ideoloji; fikirlerin tarihini incelemek suretiyle evrenin geleceği hakkında tahminler de bulunabilecekti. İdeolojiye verilen bu yeni anlamın önemi, metafizik düşünceye ve dini inançlara karşı çıkmasından kaynaklandığı halde, bilimi doğru tanımlayamamış olması nedeniyle kısa zamanda kendisi de metafizik bir kavrama dönüşmüştür.

İdeoloji, daha sonraları Hegel tarafından ele alınmıştır. Hegel de tıpkı Eflatun gibi "görünüş" ile "gerçeği" birbirinden ayırdı. Hegel'e göre tarih, "Ruh" (Spirit) ile "Akıl" (Mind) ın "Mükemmeliyet"e (Perfection) veya "Mutlak idea" (Absolute Idea) ya ulaşma yolunda ilerleyen diyalektik hareketinden ibarettir. Mutlak idea ise Hürriyetin ve Aklın en yüksek değerler haline geldiği aşamadır. Hegel'e göre "olan" la "olacak olan"ı, "gerçekler" le "özlemler" i birbirinden ayırmak mümkün değildir. Tarihin her döneminde fikirler ve fikirlerin dayandığı nedenler eksiktir. Çünkü görülebilenler o dönemde tarihsel gelişmenin kendilerine gösterebildikleri ile sınırlıdır, onun ötesine gidilemez. Bu nedenle "ideoloji", bizim belli bir tarihi dönemdeki yanlış, veya en azından, kısmi ve eksik şuurumuzu veya gerçekleri nasıl algıladığımızı gösterir. Gerçeği, "tam gerçeği" algılamak ise tarihin en son aşamasında, "ebedi dönemde" mümkün olabilecektir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta vardır. O da Hegel'in "Nisbi Tarihçilik" (historical relativizm) denen düşünce sistemine mensup olmadığı-

¹ H. KATOUZIAN, "Ideology and Method in Economics", The MacMillan Press, Londra, 1980, s. 149.

dır. Bir başka deyişle Hegel'e göre tarihin her döneminde ayrı bir gerçek vardır, dönemden döneme değişen "gerçek" olmayıp, bu gerçekle ilgili ideolojimizdir.

İdeoloji kavramını, kendi teorilerinin temel unsurlarından biri olarak kullanan bir başka filozof (aynı zamanda iktisatçı) ise Marks'dır. Marks, Hegel'in fikirlerinden yararlandığı halde, konuya tamamen başka bir açıdan bakmıştır, Olayları yaratanın fikirler olduğu yolundaki düşüncüyü eleştirmiş, ferdi ve toplumsal varlığın şekillenmesinde doğal çevrenin, teknolojinin ve kurumsal yapının önemli etkileri olduğunu öne sürmüştür. Marks'a göre fertlerin sahip olduğu sosyal gerçek kavramı sadece ferdin kendi kişisel çıkarları ve kişisel yaşamı tarafından değil, fakat aynı ölçüde kendi "sınıfının çıkarları" ve "toplumsal tarihi" tarafından belirlenir.

Marks "Politik Ekonominin Tenkidi" adlı kitabında insan hayatını devam ettirecek malların üretim tarzı, bütün sosyal, politik ve entellektüel hayatı şekillendirir. İnsanın varlığını tayin eden onun şuuru değildir, aksine onun sosyal varlığı, şuurunu tayin eder."² derken Engels ise "Anti-Dühring" de

"Sosyal değişmelerin ve politik ihtilallerin sebepleri, yaşanılan devrin felsefe ilminde değil iktisat ilminde aranmalıdır."³ iddiasını öne sürmüştür.

Bu açıklamalardan da açıkça görüleceği üzere Marks ve onu takiben marksistler; ideoloji kavramını, Hegelci düşüncede olduğu gibi sadece içinde bulunulan tarihi dönemle sınırlamakla kalmamışlar, bir adım daha ileriye giderek, o tarihi dönemin "sınıfsal yapısı" ile de sınırlamışlardır. bir başka deyişle şimdi ideoloji yalın gözle "görünenler" den değil, "sınıf bilinci" gözlüğü ile görünenlerden oluşmağa başlamıştır. Bir örnekle açıklarsak "kâr" üretim sonunda ortaya çıkan gelir çeşitlerinden biridir. Bu gelir, Marks için bir "sömürü" çağdaşı olan bir başka iktisatçı Nassau Senior için ise "müteşebbisin hakkı" nı gösterir. Çünkü, Marks'a göre kapitalin kaynağı hırsızlık, Senior'a göre ise tasarruftur.

Görülüyor ki tarihsel gerçeklerin sınıf bilinci gözlüğü ile algılanması sadece gerçeklerin algılanmasını değil, "ideoloji" kavramını da çarpıtmıştır. İdeolojinin, yukarıda değindiğimiz anlamda kişinin kendi kişisel çıkarları-

² I. ADELMAN, "Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Teorileri" (çev. Vural Savaş) İstanbul, 1972, s. 64.

³ I. ADELMAN, a.g.e., s. 65.

na göre şekillenen fikirleri tanımlayan bir kavram haline dönüşmesi, Marksist “sınıf bilinci” nedeniyle ortaya çıkmıştır. Çünkü sınıf bilinci kuramını teorilerinin temel taşı yapan marksistlere göre Klasik İktisat Teorisi veya onların deyimiyle “Burjuva İktisatı”, kapitalist sınıfın çıkarlarını savunan “ideolojik” bir teoridir.⁴

Bu görüşleriyle Marksistler ideoloji kavramını, aşağıda inceleneceği üzere, “sınıf bilinci” ne dayanan ve sınıfsal çıkarları koruyan düşünce sistemi olarak ele almışlar ve Klasik İktisat Teorisi’nin bu anlamda bir ideoloji olduğunu iddia etmişlerdir. Böyle bir iddia, iktisatçılar arasında yoğun bir tartışma başlatmıştır. Bu tartışmaların bir kısmına aşağıda değineceğiz.

İktisatçılar arasında ideoloji konusunda bu tartışmalar devam ederken, dünya siyaset sahnesinde başka bir gelişme oldu. Sonunda II. Dünya Savaşı’na yolaçan bu gelişme Almanya’da “Nazizm” ve İtalya’da “Faşizm” adını alan ideolojilerin ortaya çıkmasıdır. Bu ideolojilerin ortaya çıkışı ideoloji kavramına yeni bir boyut kazandırdı. Buna göre ideoloji, bir ulusun benimsediği değer yargılarını, amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için gerekli kurumsal yapıyı ifade eden bir anlam kazandı.

II. 2. Tanımlar

Bu tarihi gelişim göz önünde tutulursa, ideolojinin tanımı güç bir kavram olacağı kolaylıkla anlaşılır. Nitekim bu gün “ideoloji” dendiği zaman, bu kavramla kastedilmek istenen çok çeşitli anlamlar vardır. İdeolojinin, tarihi gelişimine uygun bu çeşitli anlamlarından önemlilerini kısaca inceleyelim:

Birinci Tanım

İdeoloji kelimesinin en yaygın anlamlarından biri Webster’s Third International Dictionary’de şöyle tanımlanmıştır.

“İdeoloji, bir sosyopolitik program oluşturan öneriler, teoriler ve amaçlar bütünüdür.”

Bu tanıma çok benzeyen bir başka tanım da şudur:

*İdeoloji, karmaşık sosyal yapıyı açıklama iddiasında olan ve hem gerçek hem de normatif olan inançlar ve kavramlar bütünüdür. İdeolojinin amacı, fertlerin ve toplumların karşılaştığı sosyo politik tercihleri yönlendirmek ve basitleştirmektir.*⁵

⁴ J. A. SCHUMPETER, “History of Economic Analysis” George Allen Unwin Ltd. Sekizinci Baskı, London, 1972, s. 35.

⁵ J. GOULD, “A Dictionary of The Social Sciences” (Eds., J. Gould-W.L. Kolb), Free Press, New York, 1964, s. 315-317.

Bu iki tanım birlikte değerlendirildiği zaman, bu tanımlara göre, ideolojinin temel özellikleri şöyle belirlenebilir:

a—İdeoloji, toplum yaşamının; ekonomik, politik ve hukukî bütün yönlerini kapsar.

b—İdeoloji, “inançlar” ve “amaçlar” gibi “normatif” unsurları ihtiva ettiği gibi toplumsal ve kurumsal “gerçekleri” de ihtiva eder.

c—İdeoloji, toplumları, benimsenen amaçlara ulaşmak için harekete geçmeye, belli davranışlarda bulunmaya yönelir. Bu davranışlara yol gösterir.

d — İdeoloji; inançları, amaçları, politikaları ve bunlarla ilgili kavramları “basitleştirmeye” ve nisbeten daha önemlileri “seçmeye” yönelir.

İdeolojinin bu son özelliği yani “*basitleştirici*” ve “*seçici*” olma özelliği, en çok tartışılan özelliğini oluşturur. Bazı düşünürler bu iki özellik nedeniyle ideolojilerin gerçekleri “çarpıtacağını” öne sürerler.⁶ Bazı düşünürler ise, karmaşık toplumsal yapı ve ilişkileri basite indirgemenin ve bunu yaparken de “en önemlileri” ayırmanın, gerçekleri çarpıtmak anlamına gelmeyeceğini savunmuştur. Kaldı ki bir ideoloji böyle bir çarpıtmayı bilinçli bir şekilde yapmayabilir. Fikirlerden, değer yargılarından ve amaçlardan oluşan; toplumsal yaşamın bütün yönlerini içeren ve toplumu belli davranışlarda bulunmaya yönlendiren bir bütünün “basit ve seçilmiş” kavramlardan oluşması kaçınılmazdır. Bu konudaki çalışmalarıyla tanınan bir bilim adamı bu haliyle ideolojinin “*toplumsal düzenin şematik bir yapısı*” olarak ele alabileceğini ve bu yapı içinde “basitleştirme” ile “seçilmiş” olma özelliklerinin bir ayrıntı olarak ele alınması gerektiğini öne sürmektedir.⁷

İkinci Tanım

İdeolojinin bir başka tanımı, aynı sözlükte şöyle açıklanmıştır:

“Kısmen veya tamamen hayali ve farazî ideal temellere dayandırılmış, aşırı (ekstrem) bir sosyo politik program veya felsefe.”

Yukarıda açıkladığımız tarihsel gelişme seyri hatırlanırsa ideolojinin bu şekilde de tanımlanabileceği kolaylıkla anlaşılır. Özellikle ilk ortaya

⁶ H.M. JOHNSON, “International Encyclopedia of the Social Sciences” (Ed., D.L. Sills), The Macmillan Co., Free Press, New York 1972, Vol. 7-8, s. 76-84.

⁷ C. GEERTZ, “Ideology as a Cultural System” iç. “Ideology and Discontent” (ed., D.E. Apter), Free Press, New York 1964, s. 47-76.

atıldığı şekilleriyle hem “*Liberalizm*” ve hem de “*Marksizim*” in, burada tanımlandığı şekilde “hayali ve farazi ideal temellere dayandığı” ve “aşırı” bir sosyo-politik program oluşturdukları öne sürülebilir. Bu gibi aşırı ideolojiler, bir düşünürün alaycı bir ifadeyle nitelendirdiği gibi “kimin sorusu varsa, cevabı bendedir,” diye meydan okuyan ve bütün ekonomik, siyasi ve hukuki sorunları çözümlendiğini iddia eden ideolojilerdir.⁸

Üçüncü Tanım

İdeoloji kelimesinin günlük dile girmesine ve yaygın bir şekilde kullanılmasına neden olan Marks, bu kavramı, yukarıda tarihsel gelişim bölümünde açıkladığımız gibi;

“*Bir sosyal sistemin mevcut halini (status quo) savunmak amacıyla ve sınıfsal çıkarlar yönünden basitleştirilmiş ve seçilmiş, dolayısıyla çarpıtılmış tutucu (muhafazakâr) düşünceler*” anlamında kullanmıştır. Günümüz Marksistleri ideoloji kelimesini bu gün de “*kapitalist ideoloji*” şeklinde ve bu anlamda kullanmaktadırlar. Tarihsel gelişme bölümünde de belirttiğimiz gibi, Marksistlerin ideoloji kavramına böyle bir anlam vermeleri ve bu anlamı Klasik İktisat Teorisi’ni-ki *Liberalizm*’e dayalıdır-nitelendirmek için kullanmaları iktisatçılar arasında yaygın ve günümüzde de devam eden bir tartışma başlatmıştır. Bu tartışmaları ayrıntıları ile incelemek, buradaki amacımızın dışında kaldığı için sadece ünlü bir tarihçi, iktisatçı ve siyaset bilimci olan J. Schumpeter ile bir başka ünlü iktisatçı J. Robinson’un görüşlerine değinmekle yetineceğiz.

Schumpeter, Markist ideoloji anlayışını ve bu anlayışa dayanarak Marksist olmayan iktisatçılara yöneltilen suçlamaları üç noktadan eleştirir⁹: *Birincisi*, Marksist teori herşeyden önce kendi ideolojik unsurlarını dikkate almalıdır. *İkincisi*, ideolojileri, daima egemen sınıfın çıkarlarını korumakla suçlamak, ve daima üretim ilişkilerine indirgemeye çalışmak bazan bir milletin tümünü ilgilendiren ideolojilerde, mesela milli karakter ve davranış ile ilgili bir ideolojide eksik ve yanlış sonuçlar verebilir. *Üçüncüsü* “ideolojiktir” diye bir fikri peşinen mahkûm etmek yanlıştır. İdeolojilerin içinde doğru ve güvenilir unsurlar olması ihtimali yüksektir.

Schumpeter’den günümüze kadar iktisatçıları meşgul eden önemli konulardan biri iktisat teorilerinin ideolojik etkilerden arındırılmasının

⁸ “Ideologies Stir P.E.N. Delegates” New York Times, June 18, 1966, s. 18 (H.M. JOHNSON, age., s. 76’dan).

⁹ J.A. SCHUMPETER; age, s. 36-37.

mümkün olup olmadığı ile ilgilidir. İktisadın ideolojiden arındırılabilceğine inanan Schumpeter iktisadi teorilerin “İktisadi Analiz” ve “Politik İktisat” diye ikiye ayrılabilceğini ve iktisadi analizin yani iktisadi değışkenler arası sebep sonuç bağılılığını incelemenin her türlü ideolojik etkilerden uzak tutulabilceğini savunmuştur.¹⁰

Schumpeter’in bu görüşü özellikle Marksist iktisatçılar tarafından eleştiriyeye uğramıştır.¹¹ Bu eleştirileri ve bu eleştirilere verilen cevapları incelemeden gerçeği yansıttığına inandığımız Robinson’un şu fikirlerini tekrarlamak yeterli olacaktır:

“... Bir ideolojiyi oluşturan kavramlar ve düşünceler yığını içinde ekonomik yaşamla ilgili olanlar önemli bir role sahiptir ve iktisat, üniversitelerde akşam kurslarında okutulduğu ve basit makalelerde dile getirildiği haliyle daima kısmen her dönemin egemen ideolojisinin bir aracı ve kısmen de bilimsel araştırmanın bir yöntemi olmuştur¹²”

Marksistlerin bu konudaki hatalarından biri Klasik İktisat Teorisi’ndeki “analitik” unsurları görmezlikten gelip sadece ideolojik unsurlar üzerinde durmaları ise, ikinci hataları da, yukarıda Schumpeter’in de belirttiği gibi, kendi ideolojik saplantılarını görmezlikten gelmeleridir. Bu, büyük bir çelişkidir. Çünkü bu gün komünist ülkelerin hemen hepsinde, komünist partilerin kimi yerde resmi, kimi yerde gayri resmi “ideolog”ları vardır ve bunların görevi, mevcut komünist rejimi bütün kurum ve uygulamalarıyla, meşru, doğru ve başarılı göstermektir. Hiçbir marksist ve bu ideologları “gerçekleri ve fikirleri çarpıtan kişiler” olarak görmez, göstermez.

Dördüncü Tanım

Dördüncü bir ideoloji tanımını da şu şekilde yapmak mümkündür: “İdeoloji, bir toplumsal sistem ile ilgili seçilmiş veya çarpıtılmış fikirlerden oluşur; şu şartla ki bu fikirler gerçek olaylardan kaynaklanmış olmalı ve az veya çok “gerçeklerin” değerlendirilmesini yapmalıdır¹³.” Bu tanım bir anlamda, yukarıdaki tanımlardan dardır. Çünkü ideolojinin bir toplumsal sisteme ait ve sadece

¹⁰ J.A. SCHUMPETER; a.g.e., s. 38.

¹¹ R.L. MEEK, “Economics and Ideology and Other Essays” Chapman Hall, London 1967, s. 198-224.

¹² J. ROBINSON, “İktisat Felsefesi”, (Çev. V. SAVAS), M. Ü. İkt. İd. B. F. Yayın No: 366, İstanbul, 1984, s. 7.

¹³ H. M. JOHNSON, age, s. 77.

bilimsel yönden çarpıtılmış veya gereksiz yere sınırlandırılmış fikirlerden oluştuğunu öne sürer. Buna göre bir ideoloji, ideolojik çarpıtmanın önemli olduğu, az veya çok tutarlı bir fikirler sistemidir. Öte yandan bu tanım yukarıdaki tanımlardan daha geniştir, çünkü ideolojiyi sadece muhafaza-kâr fikirlerle sınırlamaz.

Bu tanım taraftarlarına göre toplumsal yaşam karmaşıktır ve fertlerin büyük çoğunluğu bu karmaşık yapıyı gereği gibi incelemeyiz. Bu nedenle toplumsal sistemlerle ilgili çarpıtılmış fikirler son derece yaygındır. Bu gibi çarpıtılmış fikirler karmaşık durumları basitleştirmek suretiyle, birbirlerinden farklı olan kimselerin aynı amaçlara ulaşmak için işbirliği yapmalarına yardımcı olur. Bu fikirler mevcut durumu belirleyip belli bir hareket tarzını haklı ve yerinde kılar. Bunun içindir ki insanlar sahip oldukları değer yargılarına ve içinde buldukları koşullara göre ideolojinin bazan amaçlanan toplumsal değişimleri kolaylaştırdığını, bazan da istenmeyen toplumsal değişimleri hızlandırdığını; bazan da değişme karşısında toplumsal direnci istenen veya istenmeyen yönde etkilediğini öne sürerler.

Beşinci Tanım

Bu tanıma göre, ideoloji, *“bir grubun veya bir toplumun özelliğini oluşturan; birbiriyle sıkı sıkıya ilişkili inançlar veya idealler veya davranışlar bütünüdür.”*¹⁴

Görülüyor ki bu tanımda, “basitleştirme”, “seçme” veya “çarpıtma” gibi nitelendirmelere hiç yer verilmemekte sadece, *“toplumca benimsemek”* ve *“birbirleriyle sıkı sıkıya ilişkili olmak”* özelliklerine yer verilmektedir. Dolayısıyla bu tanımla, yukarıda incelenen birinci tanım gibi, “toplumsal düzenin şematik bir tanımı” olarak ele almak mümkün olabilir. Şu farkla ki bu ikinci tanımda, önemli olan bu şematik yapının “toplumca benimsenen ve birbiriyle sıkı sıkıya ilişkili” inançlar, idealler veya davranışlardan oluşmuş olmasıdır. Bu inanç, ideal veya davranışlarda, toplumca benimsenmiş bir basitleştirme, seçme veya çarpıtmanın varlığı önemli değildir.

İdeoloji kavramının bu tarihsel gelişiminden ve çeşitli anlamlarda kullanılmasından ortaya çıkan sonuçları biraraya getirirsek şunları söyleyebiliriz:

“Bir ideoloji hem “analitik” ve hem de “normatif” önermeleri içeren karmaşık bir bütündür. Analitik unsurlar doğru veya yanlış olabileceği gibi normatif unsurlar

¹⁴ J. PLAMENATZ, “Ideology” Prager, New York 1970, s. 15.

da dürüst veya yanlıtıcı olabilir¹⁵. Öte yandan ideolojiyi oluşturan unsurlar ekonomik, dini, politik, estetik ve metafizik nitelikte olabilir. Yapısının karmaşıklığına ve kaynaklarının çeşitliliğine rağmen ideoloji tarihin daha önceki dönemlerinde olduğu gibi çağdaş insan yaşamı için de gereklidir. J. Robinson'un sözlerini tekrarlırsak:

"İdeolojiyi sosyal bilimlerde düşünce dünyasından çıkarıp atmak mümkün olsun veya olmasın, o, sosyal yaşamın hareketli dünyasında kesinlikle gereklidir. Bir toplum; bütün fertleri toplumun nasıl işleme gerektiği ile ilgili ortak bir duyguya sahip olmadıkça varlığını sürdüremez. Bu ortak duygu ise ideoloji içinde ifade edilir.

Gelişim yönünden bakılırsa ideolojiyi iç güdünün bir ikamesi olarak düşünebiliriz. Hayvanlar ne yapacaklarını bilir görünürler, biz ise ne yapacağımızı öğrenmek zorundayız. Çünkü uygun davranış kalıbı genlerle nakledilmez¹⁶".

II. 3. Felsefe, Teori ve İdeoloji

İdeolojinin gerçek niteliğini ve önemini belirleyebilmek için, iki ana düşünce istemi olan "felsefe" ile "teori" arasındaki farkları belirlemek yararlı olur. "Felsefe" en yalın tanımı ile "akıl sevgisi" olup; çoğu defa bağımsız ve tek başına yapılan "gerçeği arama" çalışmasıdır. "Teori" ise bir olayı açıklamak amacıyla aralarında nedensellik ilişkisi bulunan değişkenleri birbirlerine bağlayan öneri veya öneriler olup bu önerilerin doğru olup olmadıkları gerçek olaylarla test edilir. Bu test işlemi, daha doğru bir deyimle teorinin gerçek olaylara uyup uymadığının kontrolü "doğal bilimler" için vazgeçilmez olduğu halde "sosyal bilimler" de ancak imkanların elverdiği ölçüde gerçekleştirilebilir.

Felsefe ile teoriyi ideolojiden ayıran temel fark, bu ikisinin sadece düşünme ve fikir oluşturma gibi, esas itibarıyla "düşünsel" nitelik taşıdığı halde, ideolojinin bu düşünsel nitelik yanında fertleri belli davranışlara yönelten dinamik bir hareket (aksiyon) niteliğine de sahip olmasıdır. Daha başka bir deyişle ideoloji, insanları harekete, belli bir davranışa yönelten, buna teşvik eden bir niteliğe sahiptir. *Kısacası ideoloji daima, bir aksiyona, toplumsal bir davranışa yolaçar.* Bu nedenle her ideoloji bir felsefeden veya bir teoriden kaynaklansa dahi, bir aksiyon yaratabilmek için bu felsefe veya teorinin son derece basitleştirilmiş, hatta çarpıtılmış bir türü olmak zorundadır. Bir ideolojinin hangi felsefe veya teoriden kaynaklandığını bil-

¹⁵ A. GERSCHENKRON; "Ideology as a System Determinant" İç. "Comparison of Economic Systems" (ed., A. Eckstein Irwin, New York, 1974, s. 274.

¹⁶ J. ROBINSON, age., s. 10.

mek ne kadar önemliyse, her ideolojiyi kendi mantığı ve dinamiği içinde incelemek te o kadar gereklidir.

Bir felsefe veya teorinin ne zaman ve hangi şartlar altında, aksiyon yönü ağır basan bir ideolojiye dönüştüğünü belirlemek ise güçtür. Pek çok felsefe ve teori, bir ideolojinin kaynağını oluşturmak için, nesiller boyu tarihin karanlıklarında bekler. Mesela Eflatun'un çeşitli düşünceleri, tarihin çeşitli dönemlerinde değişik ideolojilerin kaynağını oluşturmuştur. Aynı şekilde Marks'ın gençlik yıllarında ortaya attığı fikirler, bu gün Marksizmin dışında "Yabancılaşma" (alienation) gibi bazı çağdaş fikirlere ve davranışlara kaynak oluşturmaktadır. Liberalizmin babası sayılan A. Smith ve çağdaş iktisat politikasının mucidi J.M. Keynesin de yeni yorumları, yeni ideolojilerin kaynağı olmaktadır.

Felsefe, teori ve ideoloji arasındaki bu ilişki bize, toplumsal sorunlarla düşünceler arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığını da kanıtlar. *Toplumsal sorunlarla düşünceler arasındaki bu ilişki ancak ideoloji sayesinde kurulur.* Çünkü ideoloji olmazsa bazı toplumsal istekler, bu istekleri haklı kılan bir düşünce sisteminden yoksun kalacağı gibi, bazı düşünceler de toplumsal sorunlarla ilişki kuramadan havada kalmağa mahkûm olur.

Toplumsal sorunlarla düşünceler arasındaki bu ilişki sadece ütopyik nitelikli bazı ideolojilerde söz konusu değildir. Bu gibi ideolojiler adeta bir hayali, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir ütopyayı amaçlar. Mesela devletsiz toplum, dünya devleti, mutlak eşitlik vb gibi amaçları savunan ideolojileri, yukarıda tanımlanan ve fertleri belli amaçların gerçekleşmesine yönelten ideolojilerden kesinlikle ayırdetmek gerekir. Ancak böyle bir ayrımın da kolayca yapılacağını ümit etmemek yerinde olur. Çünkü çağımızın egemen ideolojilerini oluşturan liberalizm ile marksizmin içinde çeşitli ütopyik unsurlar, hâlâ, mevcuttur.

Bu konuya son vermeden önce bir ideolojinin "bilimselliği" üzerinde de durmak yararlı olacaktır. Çünkü yukarıda kısaca değindiğimiz liberalizm-marksizm çatışmasında önemli tartışma konularından biri de hangi ideolojinin daha "bilimsel" olduğu konusudur.

Bilindiği gibi sosyal bilim "soyut" ve "genel" olup, "toplumsal sistemlerin işleyişindeki ortak özellikler"le ilgili sistematik hükümleri içerir. Buna karşılık ideoloji ise "belli" toplumsal sistemlerle veya "belli türlerdeki tarihsel sistemlerle" ilgilidir. Bu nedenle sosyal bilim, belli bazı fikirlerin ideolojik olup olmadığını tayinde doğrudan kullanılacak bir kriter olamaz. Böyle bir kriter Par-

sons'ın¹⁷ “değer yargısı-bilim bileşimi” (value-science integrate) adını verdiği bir kriter olabilir. İdeoloji olup olmadığına karar verilecek fikirler, belli bir toplumsal sistemi veya böyle bir sistemin bazı yönlerini açıkladıkları iddiasındadır. Bu fikirleri değerlendirmek için kullanılacak değer yargısı-bilim bileşimi ise aynı toplumsal sistemin objektif bir açıklamasıdır ve sosyal bilimin kavramlarına göre oluşturulmuş olup aynı zamanda bu toplumsal sistemin kültürel değerlerinin ne ölçüde gerçekleştirildiğini gösterir. Eğer hakkında karar verilecek fikirler bu değer yargısı-bilim bileşiminden ayrılır yani farklılık gösterirlerse, bu farkların ideolojik olduğunu söylemek mümkündür.

Bu testin bazı durumlarda, uygulanması zor olabilir. Ancak böyle bir testin imkansız olduğunu öne sürmek, sosyal bilimin imkansız olduğunu öne sürmek demektir.

Burada önemli olan nokta, değer yargısı-bilim bileşiminde yer alan toplumsal değer yargılarının *deneysel (ampirik)* bulgular (data) olmasıdır. Bu değer yargılarının mutlaka sosyal bilimcinin yargıları olması gerekmez, aksine onlar incelenen toplumsal sistemin değer yargılarıdır.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere değer yargısı –bilim bileşimi, esas itibarıyla, ilgilendiği sosyal sistemin ne savunmasına ve ne de eleştirisine yöneliktir. Temel görevi değerler sisteminin hangi yönlerden gerçekleştirildiğini ve hangi yönlerden gerçekleştirmediğini göstermektir. Bu nedenle, değer yargısı-bilim bileşiminin; bir toplumsal sistemdeki görevi daima tartışma konusu olan ideolojiden farklıdır ve hangi düşüncelerin “bilimsellik”ten ne kadar uzaklaştığını ölçmeye yarar.

III. İdeolojinin Önemi ve Kullanılma Amaçları

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ideoloji, bir grup fert veya toplum tarafından benimsenmiş fikirler, inançlar ve amaçlar bütünüdür. İdeoloji, taraftarlarına neyin değerli neyin değersiz olduğunu; neyin korunup devam ettirilmesi gerektiğini veya neyin değiştirilmesi gerektiğini gösterir ve bu yoldan taraftarların davranışlarını şekillendirir. Bilmek ve anlamak ile ilgilenen felsefenin ve teorinin aksine, *ideolojiler sosyal ve politik tavır ve davranışlarla ilgilidir*. İdeolojiler, fertleri politik davranışa ve bu davranışın genel çerçevesini belirlemeye sevk eder. Aşağıda ideolojilerin hangi amaçlarla kullanıldığını kısaca inceleyeceğiz. Bu amaçların başlıcaları “*meşrulaştırmak*”,

¹⁷ T. PORSONS, “An Approach To The Sociology of Knowledge İç. “World Congress of Sociology” Vol. 4, 1959, s. 25-49 (JOHNSON agmk.’den).

“dayanışma yaratmak”, “liderlik ve yönlendirme” ve “tanıtma ve haberleşme” olarak belirlenebilir.¹⁸

Meşrulaştırmak: Bir ideolojinin en önemli görevi mevcut durumu (status quo) meşrulaştırmaktır. Daha açık bir deyimle mevcut siyasi, iktisadi ve hukuki rejim ile bu rejimin varlığını ve devamını sağlayan, bu rejimin ve kurumların toplum tarafından benimsenmesini mümkün kılan güç, ideolojidir. Böyle bir fonksiyonu görebilmesi için ideolojinin “tutarlı kural-lara” sahip olması ve bunları mümkün olduğu ölçüde basit ve açık bir biçimde ifade etmesi gerekir.

Dayanışma: Belli fikirlerin paylaşılması; fertlerin bir toplum, bir grup, bir parti veya bir hareket içinde toplanmalarını, biraraya gelmelerini sağlar. Toplumca benimsenen ideolojiler, kabul edilen ve ulaşılmaya gereken amaçları gösterir. Bu yönden ideolojileri ilkel toplumlarda benimsenenleri gösteren totemlere ve redde ifade eden tabulara benzetebiliriz. İdeolojiler bu fonksiyonu, taraftarlarına birlik ve beraberlik ruhunu aşılama suretiyle yerine getirir. Hiç kuşku yok ki, ideolojiler arasında bu yönde çok başarılı olanlar olduğu gibi, başarılı olmayanlar da vardır. Ancak önemli olan, her ideolojinin mümkün olduğunca çok insan bir araya getirmek ve onların düşünce ve davranışlarını şekillendirmek amacına sahip olmasıdır.

Liderlik ve Yönlendirme: Sık sık tekrarladığımız gibi ideolojiler toplumu harekete geçmeye teşvik eder. Ancak bu hareketin ne tür bir hareket olacağı ve hangi amaçla yapılacağı, ideolojinin içeriğine bağlıdır. Fikirlerin yönlendirilmesi çoğu defa, iktidarda bulunan veya iktidarı ele geçirmek isteyen kimseler tarafından seçilmiş veya benimsenmiş amaçlar için fertleri harekete geçirecek formüllerin ve sloganların bilinçli şekilde seçilmesiyle gerçekleşir. Bu gibi kişiler savaş yapmak için barışı; otoriter bir rejim kurmak için özgürlüğü, mülk sahiplerinin durumlarını ve imtiyazlarını korumak için sosyalizmi vaadedebilirler.

İdeoloji çoğu defa, belli şartlar altında, kitleleri yönlendiren güçlü bir araç haline gelebilir. Özellikle sosyal huzursuzluk ve kaynaşma dönemlerinde veya toplumun görüş ayrılığına düştüğü zamanlarda, toplumu bu durumdan kurtaracağı iddia edilen basit öneriler ve vaatler, fertlerin kulaklarına ve zihinlerine kolayca yerleşir. Demagoglar, liderler ve kendi kendini ulusun kurtarıcısı ilan etmiş olanlar, çaresizlik içindeki toplumu yönlendirmek için böyle dönemlerin gelmesini bekleyip, pusuya yatarlar.

¹⁸ R.C. MACRIDIS, “Contemporary Political Ideologies”, Little, Brown and Co., Boston 1986, s. 8.

Tanıtma ve Haberleşme: İdeolojinin önemli fonksiyonlarından biri de taraftarları arasında kendini tanıtma ve haberleşmede sağladığı çabukluk ve kolaylıktır. *Her ideoloji, tıpkı bir steno alfabesi gibi, ortak ve son derece basit bir konuşma ve anlaşma dili oluşturur.* Bu dilde, “kızillar”, “kriptolar” “çember sakallılar”, “köşedönücüler”, “kuyruklar” gibi özel anlam taşıyan kelimeler üretilir. Bu kelimeler belli gruplara mensup kişiler tarafından kolayca anlaşıldığı gibi, onların benimsediği ideolojiyi de yansıtır. Bu çok basit kelimeler yanında ideolojilerin daha gelişmiş kavramlar yaratıklarını da görüyoruz. Mesela “kapitalizmin son aşaması”, “neokolonializm” (yeni sömürgecilik), “demokratik merkezîyetçilik” “demokratik çoğulculuk” ve “halk demokrasisi” gibi terimler hep bu amaçla üretilmektedir. Bu tür terimlere bakmak suretiyle bunları kullananların ideolojilerini teşhis etmek mümkündür. Bunun şaşırtıcı bir yanı da yoktur. Çünkü aynı ideolojiyi benimseyenler olaylara aynı gözlükle bakmakta ve aynı önyargılara sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla kullandıkları “dil” de aynı olacaktır.

İdeoloji, çarpıtılmış veya seçilmiş fikirlere sahip olması halinde dahi toplum yaşamı açısından büyük öneme sahiptir. *İdeoloji bir toplumsal sistemin bir bütün haline gelmesine veya değişen sosyo politik şartlara uyum kabiliyetinin artmasına yardımcı olur.* İdeoloji, yukarıda açıklandığı üzere mevcut sosyo politik durumun basit bir açıklamasıdır. Ancak bu basit açıklamanın, kitleleri belli konularda aydınlatmak ve belli toplumsal amaçlara göre yönlendirmekte büyük etkisi vardır. Değişikliği amaçlayan fertlerin böyle bir harekete katılmaları için kendilerini eski bağlardan kurtarmaları gerekir. Genellikle belli ölçüde bir basitleştirme ve çarpıtma partizanlıkla birleştiğinde *iyi bir moralin, grup havasına girildiğinin ve gruba sadık kalınacağıının* bir ölçüsü olarak kabul edilir.¹⁹

Öte yandan ideoloji, bazan da fertlerin, değişikliklere körü körüne karşı çıkmalarına da neden olur. Bu nedenle ideolojinin, değişikliklere takınılacak tavır yönünden, değerlemesini yapabilmek için somut olaylara bakmak gerekir.

İdeoloji sembolik bir sistem olduğu için, bir ölçüde bir sanat eseriymiş gibi de düşünülebilir. Bir araştırmacı, yeterli bilimsel bakış açısına sahip olmak şartıyla, bir ideolojiden; onu benimseyenlerin nasıl yönlendirileceği konusunda pek çok sonuç çıkartabilir. Bir sanat eseri veya yaratıcı muhayyilenin bir başka ürünü gibi, ideoloji, işinin ehli bir araştırmacıya ideolog için gizli kalmış veya pek az anlaşılmiş yönleri, motivasyonları da

¹⁹ H.M. JOHNSON, age., s. 82.

açıklar. Bu nedenle, bir ideolojinin analizi, sosyal sistemin işleyişi hakkında yararlı bilgiler edinmemizi sağlar. İdeoloji kavramı bu nedenle, sosyal istikrar ve sosyal değişmeyi inceleyen sosyal bilim teorilerinde önemli bir yere sahiptir.

IV. İdeolojinin Sosyolojik Analizi

İdeoloji kavramına verilen çeşitli anlamları, ideoloji ile felsefe ve teori arasındaki farkı inceledikten sonra, konuya daha yakından bakıp, bir toplumda ideoloji ile toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi inceleyebiliriz. Böyle bir inceleme bize hem ideolojinin gerçek niteliğini hem de bir toplum yönünden taşıdığı önemi gösterecektir.

Durkheim, Weber ve Parsons tarafından temelleri atılan bir teoriye göre, *bir toplumsal sistemin yapısı esas itibarıyla kültürel ve normatiftir*. Daha açık bir deyişle bir toplum ortak kültürel değerlere ve her konuda “olması gereken”i gösteren değer yargılarına dayanır. Toplumun sahip olduğu kültürel ve normatif yapı; “genel”den “özel”e, “toplumsal”dan “bireysel”e doğru dört kademedен oluşur. Bu kademeler:

- *Değer yargıları*
- *Kurallar (normlar)*
- *Amaçlar*
- *Statü (mevki)*

olarak sıralanır. Bu dört kademedен oluşan bütün, her kademenin ne ölçüde belirgin bir biçimde oluşmuş olduğuna göre, toplumun “*kurumsallaşmış*” olduğunu gösterir.

Bu dört kademe bir taraftan toplumsal sistemi oluşturan birimlere *yol gösterirken* diğer taraftan da birimlerin *içinde buldukları durumları* açıklar. *Bütün bu kademeler, kavramın geniş anlamıyla “normatif”tir*. Değer yargıları, normlar, amaçlar ve mevkiler belli bir yönlendirmeyi ve arzulanan amacın gerçekleştirilmesi için gerekli aşamaları ifade eder.

Bu dört kademe bir “*normatif kontrol hiyerarşisi*” meydana getirir. Bu hiyerarşide daha genel kademeler, daha özel kademeler için bir meşruiyet kaynağı oluşturur ve bu özel kademelerin içeriğini belirleyerek bu içerikten ayrılma halinde düzeltici bir baskı unsuru görevi görür. Tam kurumsallaşmış bir değerler sistemi, alt kademelerin oluşması ile sağlanır. Bunun anlamı ise şudur: toplumsal yapının bütün yönleri sosyolojik anlamda

meşru olacak ve bu yapıya katılan fertlerin hepsi tarafından benimsenecektir. Ayrıca toplumsal yapının bütün kademeleri, toplumsal ilişkilerde yeralan beklentilerin normatif temelini oluşturacak, pozitif veya negatif sosyal müeyyidelerle desteklenecek ve sistemdeki kazanılmış hakların meşruiyet kaynağı olacaktır.

Gerçekte hiçbir toplumsal değerler sistemi bu şekilde tam bir kurumsallaşmaya kavuşamaz. Bununla beraber her toplumsal sistemde "tutarlı olmaya" yönelik bir zorlama vardır. *Bir başka deyişle normatif kontrol hiyerarşisi, tutarlılığın devamını sağlamak, tutarsızlıkları düzeltmek veya değer yargılarının etkilerini yaygınlaştırmak için dinamik bir faktör olarak çalışır. Normatif kontrol hiyerarşisi ile çatışan bir toplumsal sistem şiddetli bir dengesizliğe sürüklenir. Böyle bir toplumsal sistemde ciddi bir sosyal kontrol sorunu olacak, kapsamlı yapısal değişikliklere maruz kalacak ve eğer yarı toplumsal bir sistemse dağılıp yokolma tehlikesi ile karşılaşacaktır.* Toplumsal sistemlerin çoğu böyle bir durumdan uzak olmakla beraber, yine de tam bir bütünlüğe kavuşmamıştır. Her kontrol hiyerarşisi uygulamada engellerle karşılaşır ve içinde bulunulan durumla değerler sistemi arasında her zaman, az veya çok, bir uyumsuzluk söz konusudur. Ayrıca yabancılaşma ve değerler sisteminden sapmalar da söz konusu olabilir.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere toplumsal yapının özünü oluşturan normatif kontrol hiyerarşisi ile toplumda mevcut siyasi, ekonomik ve hukuki yapı bir uyum içinde olduğu zaman toplum istikrar içinde yaşamını devam ettirecektir. İdeolojinin hem gereği ve hem de önemi bu noktada toplanır. İdeoloji bir sosyo politik aksiyon programı olarak, toplumun kültürel değer yargılarından kaynaklanır ve siyasi, ekonomik ve hukuki yapının şekillenmesine yol gösterir. Kültürel değer yargıları ile kurumsal yapının birbirine uygunluğu ancak ideolojinin varlığı ile mümkündür. İdeoloji toplumsal yapının bu iki ayrılmaz parçasını birbirine bağlayan bir bağıdır. Kültürel değerler ile kurumsal yapı birbirine uygun değilse, çeşitli ideolojilerin ortaya çıkması ve birbiriyle çatışması kaçınılmazdır. Aşağıda inceleneceği üzere böyle bir durumda, bir kısım ideolojiler mevcut durumun devamından yana, diğer bir kısmı da değişik değer yargıları ve kurumsal yapıdan yana tavır alacaktır.

V. İdeolojinin Kaynakları

Yukarıda bir toplum yapısının, değer yargıları ile bu değer yargılarına dayalı kurumsal yapıdan oluştuğu belirtilmiş ve ideolojinin toplumsal yapının bu iki unsuru arasında bir bağ oluşturduğu anlatılmıştır. Toplumda mevcut egemen ideolojinin bu iki unsur arasındaki uyumu yansıttığını,

eğer çeşitli ideolojiler birbirleriyle çatışır durumda ise, toplumun bu iki unsuru arasında bir uyumsuzluk olduğunun anlaşılacağını da belirtmiştik.

Toplumda çeşitli ideolojilerin doğmasına ve birbirleriyle çatışmasına neden olan sebepleri daha yakından incelemek, konumuz yönünden ayrı bir önem taşır. Bunun için ideolojilerin ortaya çıkmasına sebep olan nedenlere de kısaca göz atmakta yarar vardır. Bir toplumda çeşitli ideolojilerin ortaya çıkmasının temel nedenleri şunlardır:

- *Sosyal gerginlik*
- *Kazanılmış haklar ve umulan çıkarlar*
- *Daha önce gerçekleşmiş toplumsal değişimin yarattığı hoşnutsuzluk*
- *Toplumun sınırlı bakış açısı*
- *Modası geçmiş düşünce geleneklerinin devamı*

Şimdi kısaca bu kaynakların niteliğini gözden geçirelim:

Sosyal Gerginlik: İdeolojinin en yaygın kaynaklarından biri toplumsal sistemde bir gerginlik olması halidir. Gerginlik, mevcut sistemin bazı yönlerinden memnun olmamaktan kaynaklanır. Mesela amaçlara ulaşma düzeyinden veya nimetlerin, fırsatların, iktidarın veya tepriklerin dağıtımından memnun olmamak, bunları beğenmemek gibi. *Sistemin işleyişinden memnun olmamak, aslında fertlerin toplumdaki statülerinden memnun olmamaları demektir.* Gerginliğin boyutu, sözkonusu değişiklikten ne kadar çok statünün etkilendiğine ve memnuniyetsizliğin şiddetine bağlıdır.

Bir toplumsal sistem tam bir denge halinde olsa ve toplumsal yapının bütün kademeleri kurumsallaşmış bulunsa bile, gerginlik çevredeki bazı değişiklikler nedeniyle yine ortaya çıkabilir. Şüphesiz bu, sosyal yapının istikrarı için hiç değişmeyen bir çevre gereklidir anlamına gelmez; fakat çevredeki değişmelerin sorunlar yaratacağı ve yeni ideolojilere yol açacağı da bilinmelidir.

Gerginliğin belki de en önemli dış kaynağı kültürel değişmelerdir. Dinde, ilimde veya teknolojiye meydana gelen değişmelerin fertlerin nelerin mümkün olduğu ve nelerin hoşgörü ile karşılanabileceği ile ilgili düşünceleri üzerinde derin etkileri vardır.

Toplumda bozuk bir entegrasyon yani yukarıda açıkladığımız normatif kontrol hiyerarşisinde bazı kademelerin eksikliği söz konusuysa, bu hal de sosyal bir gerginlik kaynağı oluşturabilir.

İkinci gerginlik nedeni, toplumsal yaşamda, *fertlerin ve çeşitli sosyal grupların hak ve sorumluluklarının açık seçik belirlenememiş olmasıdır*. Bir başka deyişle toplumun benimsediği değerler sistemi, günlük yaşama gerektiği gibi yansıtılmamış olabilir. Böyle bir durum ya mevcut olayların toplumsal sistem için âni bir tehdit oluşturmasından veya toplumsal düzenin istenen yönde düzenlenmesi için belli bir zaman süresinin geçmesi gerektiğinden kaynaklanabilir. Mesela işsizlik oranında birden bire ortaya çıkan artış veya bir başka toplumsal sistemden yönelen tehdit, herkese *birşeyler yapılması* gerektiğini düşündürür. Fakat politik sürecin bağlayıcı kararlar alıp etkin önlemler buluncaya kadar geçecek süre içinde, görüş ve düşüncelerde önemli dalgalanmalar meydana gelebilir. Bu dalgalanmalar sonucu ya yeni ideolojiler ortaya çıkar veya eskiden mevcut olup ta çoğunluğun ilgi göstermediği ideolojiler yaygınlık kazanabilir.

Kazanılmış Haklar: Kazanılmış haklar belli bir zaman anında bir toplumdaki mevcut durum (status quo) tarafından korunan ve meşruiyeti kabul edilen maddi ve manevi bütün haklar demektir. Bir değerler sistemi, uygulamada hiçbir zaman tam bir kurumsallaşmaya kavuşamadığı için *bazı kazanılmış haklar diğerlerine göre daha fazla güvence altındadır. Yani mevcut değerler sistemi ile daha fazla uygunluk içindedir*. Böyle bir durumda diğer kazanılmış hakların sahipleri tarafından öne sürülen toplumsal değişme önerileri eğer başarılı olursa, ilk grubun bundan olumsuz şekilde etkileneceği açıktır. Bir başka deyişle, *her toplumsal değişme, meşru hakların yeni bir tanımını getirir*. Eğer değerler sistemi tümüyle değişir veya çok önemli bir bölümü değişikliğe uğrarsa, kazanılmış hakların yeni tanımı da o kadar köklü bir değişikliğe uğrayacak demektir. Bu durumda haklarını kaybedecek olanlarla, yeni haklar elde edecek olanların mevcut durum (status quo) ile ilgili görüşleri tamamen ideolojik olacaktır.

Hoşnutsuzluk: Yukarıdaki açıklama bizi doğrudan bir başka ideoloji kaynağına götürür. Bu da, toplumsal değişmeler sonucu, prestij, servet, gelir veya iktidar kaybına uğrayan kişilerin ve grupların kırgınlığı ve kızgınlığıdır.

Toplumun Sınırlı Bakış Açısı: Karmaşık bir yapıya sahip olan toplumlarda genellikle fertlerin bakış açıları kendi işleri ve ilgileri ile sınırlıdır. Toplumsal olayların her yönü ile ilgili ayrıntılı bilgiler temin etmek güç olduğu gibi bu bilgilerin fertlerin hepsi tarafından yeterince değerlendirileceğini düşünmek de mümkün değildir. Bu nedenle fertlerin çeşitli toplumsal gerçekleri olduğu gibi değil, kendilerine duyurulduğu ve gösterildiği gi-

bi algılamaları ve öyle düşünmeleri doğal hale gelir. Bu durum bize “propaganda” ile ideoloji arasında mevcut sıkı ilişkiyi de gösterir.

Modası Geçmiş Bilimler: İdeoloji çoğu defa, psikolojik anlamda “*rasyonelleştirme*” ile eştutulur. Böyle bir tanım yukarıda da açıkladığımız gibi, ideolojinin kazanılmış haklarla sıkı sıkıya ilgili olması gerçeğine dayanır. Ancak gerçek dünyada fertler bazan kendi çıkarlarına ters düşen veya kendi çıkarları ile çok karmaşık bir ilişki içinde olan ideolojilere de sahip olabilmektedir. Bu durum, uzmanlar için açıklanması zor bir sorun oluşturmuştur. Bazıları bu duruma yanlış teorilerin sebep olduğu görüşündedir.²⁰ Mesela pek çok insan piyasanın kendi kendine işlemesi halinde yani devlet müdahalesi olmadığı zaman işsizlik sorununun ortaya çıkmayacağına inanır. Böyle bir düşünce aslında, modası geçmiş bir teorinin benimsemesinden kaynaklanır.

VI. İdeolojinin temel odak noktaları

İdeolojiler genellikle bir toplumsal sistemin işleyişinde önem taşıyan şu noktalar üzerinde yoğunlaşır:

- *gerginlik nedenleri*
- *gerginliğin boyutları*
- *sosyal hareketin amaçları*
- *diğer sosyal sistemler*
- *hâkim değerler sisteminin niteliği ve etkileri*

Bu odak noktaları ile ideoloji arasındaki ilişkiye kısaca gözetmek yararlı olacaktır.

Gerginlik Nedenleri: Gerginlik nedenleri ile ilgilenen ideolojinin bir “Günah keçisi bulmak” belki de en yaygın yöntemidir. “Günah keçisi bulmak”, bir toplumsal kargaşanın suçunu esas suçlular yerine, bu kargaşa ile ilgili olmayan kişi veya gruplara yüklemektir. Böyle bir davranışın ortaya çıkabilmesi için, böyle davranan bazı insanların davranışlarının yanlış ve akıl dışı olduğundan habersiz olmaları gerekir. Bir başka deyişle bu gibi insanlar da, suçlandıkları kişiler gibi ideoloji kurbanıdırlar. Propagandacılar onları da kandırmıştır.

²⁰ F.X. SUTTON, “The American Business Creed” Cambridge, Mass. Harvard University Press, 1956 (JOHNSON, age.’den).

Gerginliğin Boyutları: İdeolojinin üzerinde önemle durduğu noktalardan biri de gerginliğin ne denli sınırlı veya yaygın olduğudur. Toplumsal değişmeye karşı olanlar, gerginlikleri küçümsemek ve hatta tamamen yokmuş gibi göstermek eğilimindeyken, değişiklikten yana olanlar ihtilafları ve gerginlikleri olduğundan fazla ve şiddetli göstermeye gayret edeceklerdir.

Sosyal Hareketin Amaçları: Toplumsal gerginlikler bunların boyutu kadar, bu gerginlikleri ortadan kaldıracak çarelerin neler olduğu konusu da ideolojinin esas konularından biridir. Reformist ve devrimci hareketler, toplumsal hareketin amaçlarını açık seçik belirlemek hevesindedir. Bu amaçlar belirlenirken amaçların yararını abartmak, sakıncalarını ise gizlemek yolu seçilir.

Diğer Sosyal Sistemler: Uluslararası ilişkilerde ideoloji son derece yaygın bir unsurdur. Bunun sebebi, yetersiz haberleşme, karşılıklı güvensizlik, rekabet ve düşmanlık olabileceği gibi bir sistemin temel değerler sistemi de olabilir. Mesela ABD de “ferdiyetçilik” (individualism) o denli gelişmiştir ki âdeta “ulusal” nitelikli herhangi bir sorunun olabileceği düşünülmemektedir. Hükümete, özellikle Federal hükümete karşı güvensizlik, güçlü bir gelenek halindedir.²¹ Oysa ki Japonya’da “toplumsal bilinç” daha yaygın bir “değer” halindedir. Bu nedenle çeşitli toplumlara mensup, fertler, diğer toplumların sistemleriyle ilgili görüş ve düşüncelerinde ideolojinin etkisinde kalabilirler. İran’daki “Humeyni Rejimi” nin laik İslam ülkelerinde “şeriat devleti” propagandası yapması, bir yabancı sosyal sistemin, ulusal ideoloji üzerindeki etkisine yeni bir örnektir.

Değerler Sistemi: İdeolojinin temel uğraş konularından bir diğeri de, toplumsal sistemde meşruiyetin ana kaynağı olan değerler sistemidir. Toplumsal sistemlerde belli bir kontrol hiyerarşisi mevcut iken, toplumsal bir davranışın, muhafazakâr olsun, radikal olsun, meşru olmasını sağlayan değerler sistemi, ideolojinin daima üzerinde durduğu bir konudur. Çünkü değerler sistemi, fertlerin toplumsal statülerini olduğu kadar davranışlarını da belirleyen önemli bir etkidir.

Radikal bir ideoloji, mevcut sosyal sistemin hâkim değerleri gerçekleştirmedeki başarısızlığını abartmak eğilimindedir. Mevcut değer sistemini sahte, bunlara sahip olanları ise iki yüzlü olarak ilan eder. Değer sistemini gerekli sosyal değişmeyi engellemek için öne sürülmüş sahte vaatler olarak nitelendirir.

²¹ H.M. JOHNSON, age., s. 82.

Değerler sisteminin, muhafazakâr ideolojiler tarafından ihlali de sözkonusudur. Mesela ABD’de zencilerin medeni haklarının genişletilmesine karşı çıkanlar, mevcut değer sistemini, bu sistemin gereklerini yerine getirmemek suretiyle etkisiz kılmaya çalışırlar. Bunun tipik bir örneği, bir kaç yıl önce bazı Güney eyaletlerinde Demokratik Parti’nin özel bir dernek olduğu ve üyelik koşullarını dilediği gibi belirleyebileceği öne sürülerek zencilerin oy hakkının kaldırılması girişimidir. Bu girişim, Anayasa Mahkemesi’nin aksi yönde aldığı bir kararla uygulanma imkanı bulamıştır.

VII. İdeoloji Çeşitleri

İdeolojileri iki yönde tasnife tutmak mümkündür. Birinci tasnif “içeriklerine göre” yapılır. İçerdikleri fikrin, mevcut durumun (status quo) savunmasına veya değiştirilmesine yönelik olduğuna göre ideolojileri:

- İktidar ideolojileri (veya muhafazakâr ideolojiler)
- Muhalefet ideolojileri

olmak üzere ikiye ayırabiliriz²². Muhalefet ideolojilerini de “muhalefetin derecesi”ne göre;

- Reformist ideolojiler
- Devrimci ideolojiler

olmak üzere iki gruba ayırmak gerekir.

İdeoloji türlerinin tesbitinde kullanılacak ve yukarıdaki ayrıma da uygun düşen bir başka ayırım kriteri, ideolojilerin kullandıkları yöntemlere, taktiklere göre belirlenir. Buna göre de ideolojiler:

- ikna yöntemi kullanan,
- organizasyona ağırlık veren,
- zora ve baskıya yönelen,

ideolojiler olmak üzere sınıflandırılabilir.

Bu iki kriter içinde nisbeten daha önemli olan birinci kriterdir. Önce bu kritere göre yapılan ayrımı inceleyelim.

İktidar ideolojileri, mevcut ekonomik, siyasal, dini, ahlaki, kültürel vb. gibi toplum yaşamında mevcut olan sistemleri savunan, onları rasyonalize

²² A.O. HIRSCHMAN, “Ideology: Mask or Nessus Shirt” İç. “Comparison.....”, 290.

eden yani işleyişlerinin doğru ve haklı olduğunu savunan ideolojilerdir. Muhalefet ideolojileri ise, mevcut ekonomik, siyasal, dini, ahlaki, kültürel vb. gibi toplum yaşamında mevcut olan sistemlere karşı olan, onları eleştiren ve onlar yerine ne tür sistemlerin ikame edilmesi gerektiğini öne süren ideolojilerdir.

Toplumda geçerli olan dolayısıyla hem yasalar, hem toplum gelenekleri ve hem de bireysel düşünce yönünden tasvib gören ve desteklenen sistemler; zaman içinde bu destekleri kaybedebilirler. Başka değer yargıları, başka ilişkiler, başka kurumlar ve başka davranışlar; toplumsal ve bireysel yaşamı etkilemeye başlar. Böyle bir değişiklik eğitim sisteminden kaynaklanabileceği gibi, gazete, radyo ve televizyon gibi "kitle iletişim araçları"ndan da kaynaklanabilir veya turizm ve dış ticaret gibi uluslararası ilişkiler nedeniyle yabancı ülkelerden "ithal" edilebilir. Veya başka devletlerin bilinçli destek ve propagandaları ile sun'i bir şekilde başlatılabilir.

Bu tür değişimler yavaş veya hızlı bir biçimde "*muhalefet ideolojileri*" ni oluşturur. Toplumda artık ideolojiler arası çatışma başlamıştır. İdeolojiler arası böyle bir çatışmanın siyasal bir bunalıma dönüşmesi kolaylıkla mümkündür. Çünkü iktidar ideolojisi, adından da anlaşılacağı üzere ülke içinde sadece fertlerin değil siyasal iktidarın da desteğine sahip bir ideoloji halindedir. İktidar ideolojisi çoğu defa yasalarla korunmuş olduğu gibi, tüm eğitim ve kitle haberleşme sistemi, bilerek veya bilmeyerek, iktidar ideolojisinin yayılması ve güçlenmesi görevini üstlenmiş olabilir.

Bunun içindir ki demokrasi ve ondan kaynaklanan kişisel özgürlükler çağdaş batı uygarlığının ayrılmaz bir parçasıdır. Burada bir önemli noktanın aydınlığa kavuşturulması gerekir. İktidar ideolojileri bir derebeyinin, bir diktatörün veya bir faşist yönetimin desteklenmesine yönelikse, muhalefet ideolojilerinin ortaya çıkması ve hızla güçlenip iktidar ideolojisini alt etmesi ve yeni düzeni kurması; istenen bir durumdur. Ancak muhalefet ideolojileri bazan toplumun çoğunluğunca desteklenen meşrû bir rejime ve onun ideolojisine karşı da oluşabilir. O takdirde nasıl davranılması gerekecektir? Yine demokrasi ve kişisel özgürlüklere saygılı davranacağız diye; propaganda ve kandırmaca ile bir muhalefet ideolojisinin gelişmesine göz mü yumulacaktır? Bu soruya genel bir cevap vermenin güç, hatta imkansız olduğu açıktır.

Somut olayları kendi koşulları içinde değerlendirmeden böyle bir soruya cevap verilemez. Ancak, muhalefet ideolojisinin, milli birlik ve ülke bütünlüğüne, aklı selime ve temel ahlak kurallarına aykırı olduğu açıksa,

bu tür ideolojiye ortaya çıkma ve gelişme imkanını vermemek gerekir. Robinson'un dediği gibi, "*Hırsızlık, şiddetli bir doğal tiksinti yaratmıyorsa, işte o zaman başkalarının mülkiyetine saygılı olmayı, topluma öğretmek gerekir. Bu sosyal hayatı mümkün kılmak için teknik bir zorunluluktur.*"²³

İktidar ideolojileri, toplumun tüm davranışını belirler. Bu tür davranışlar arasında kuşkusuz en önemlisi siyasal iktidarın davranışlarıdır. Siyasal iktidar, toplumsal amaçları belirlemede olduğu kadar, bu amaçlara ulaşmak için seçilecek araçları belirlemede de, iktidar ideolojilerinin etkisi altındadır.

Mesela liberal ideolojinin egemen olduğu toplumlarda siyasal iktidar, işsizliği önlemek için çeşitli teşvik önlemleri (ucuz kredi, vergi muafiyeti gibi) ile özel sektörün istihdam gücünü arttırmaya yönelirken, Marksist bir siyasal iktidar, devlet işletmelerinde "zorunlu istihdam" gibi doğrudan istihdam artırıcı bir araç kullanır.

İktidar ideolojilerinin de zaman içinde sabit olduğu sanılmamalıdır. Bir taraftan değişen koşullar, diğer taraftan da muhalefet ideolojilerinin baskıları, iktidar ideolojilerini, belli bir özü korumakla birlikte, devamlı değişmeye zorlar. Yine aşağıda göreceğimiz gibi, mesela, kapitalist sistem, "*piyasa mekanizmasının serbest çalışması*" ilkesine bağlı kalmakla birlikte zaman içinde ekonomiye gerektiğinde müdahale eden bir "*Refah Devleti*" anlayışına ulaşmıştır. Öte yandan "*devlet mülkiyeti*" ne ve "*merkezi planlamaya*" sıkı sıkıya bağlı marksist sistemlerin bazıları "*piyasa sosyalizmi*" adı verilen ve işçilerin, mülkiyeti devlete ait olan işletmelerin yönetimini üstlendikleri sistemlere yöneldiği gibi, küçük tarım ve sanayi işletmelerinde özel mülkiyete yer vermişlerdir.

Muhalefet ideolojileri, bir taraftan kendi niteliklerine göre diğer taraftan da iktidar ideolojisinin toplum tarafından benimsenme ve desteklenme derecesine göre; ya sadece iktidar ideolojisine eleştiriler yönelterek ve iktidar ideolojisinde reformların gerekli olduğunu öne sürerek (reformist ideoloji) ya da köklü değişiklikler gerektiğini savunarak (devrimci ideoloji) ortaya çıkabilirler.

İktidar ve muhalefet ideolojileri, amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları yöntemlere göre de farklılık gösterirler. Her biri ikna, organizasyon ve baskı yöntemlerinden birine veya birkaçına başvurabilir. Amaçlar ne kadar önemli ve yaygın ve bir ideoloji statüsüne quo'ya ne kadar şiddetli

²³ age, s. 12.

bir eleştiri yöneltiyorsa ikna ve organizasyona da önem vermekle birlikte, daha çok zora ve şiddete başvuracaktır. Buna karşılık eleştiriler sınırlı, reform istekleri mevcut yapıda önemli değişimleri gerektirmiyorsa siyasi organizasyon düzenlemeleri ve ikna yöntemleri yeterli olacaktır.²⁴

VIII. İdeolojinin Sonu Geldi mi?

Bir çok bilim adamı, nisbeten gelişmiş Batılı toplumlarda "ideolojinin sona erdiği" ni, çünkü bu gibi toplumlarda toplumsal kurumların devamlı olarak kendilerini değişen koşullara göre yenilediklerini iddia etmektedir.²⁵ Gerçekten de kendi kendini yenileyen veya düzenleyen bir toplumda;

- toplumsal değerlerle ilgili yaygın bir görüş birliği oluşmakta,
- değerler ile kurumlar arasında kesin ve açık bir ayırım yapılmakta ve kurumlara yöneltilen eleştirilerin değerlere ait olmadığı bilinmekte, dolayısıyla yeni bir kontrol hiyerarşisi arayışına gidilmemekte,
- toplumu önemli konularda birbirine zıt gruplara bölecek düşünce, inanç ve amaç ayrılıkları bulunmamakta,
- kanunların yapılmasında istikrarlı bir kurumsal yapı oluşturulmuş bulunmakta,
- ihtilafların ortaya konması, tartışılması ve çözülmesi için etkin bir kurumsal yapı gerçekleştirilmekte olup, ideolojiye duyulan ihtiyaç önemli ölçüde azaltılmaktadır.

Ancak ideolojinin sona erdiğinin söylenmesinden kastedilen, ideolojinin dünyada, özellikle demokratik ülkelerde kaybolduğu veya kaybolacağı değildir. Kastedilen bazı gelişmiş ülkelerde aydınların bütün veya pekçok toplumsal olayı sahip oldukları birkaç temel prensiple açıkladığını öne süren ve ütopyik amaçların gerçekleşmesi için devrimler öneren doktrinlerden gittikçe uzaklaşmakta olduklarıdır.

Bu düşüncede bir hakikat payı bulunduğu kuşku yoktur. Çünkü gelişmiş bazı toplumlarda, toplumsal gelişmeyi düzenli ve devamlı şekilde gerçekleştirecek kurumlar kurulmuş olduğu gibi sosyal bilimlerde meydana gelen gelişmeler, toplumsal olayların açıklanmasında basit ve aşırı çözümlerin yanlışlığını ispatlamıştır.

²⁴ R.C. MARCRIDIS, age., s. 14.

²⁵ E. SHILS, "The End of Ideology" *Encounter*, 5, No. 1955 s. 52-58. (S.M.LIPSET, "Political Man" Heinemann, London 1976, s. 403'den).

Ancak bütün bu açıklamalar ideolojinin çağdaş toplumlar da önemini yitirdiği ve ortalıktan kaybolmaya başladığı anlamına gelmez. Yukarıda da söylediğimiz gibi çok iddialı bir kaç prensibe dayanarak “sorusu olan bana gelsin, çözüm bendedir” sloganına sahip ütopyik ideolojiler önemini yitirse de, onların yerini daha az iddialı, ancak günlük yaşamı çok yakından ilgilendiren yeni ideolojilerin aldığı görülmektedir. Yakın geçmişin “çiçek çocukları” “hippiler” denen grupları, ABD de yaygınlaşan “yeni sol”, Avrupa’nın “yeşiller”i, Almanya’nın “Neo Naziler”i veya “dazlaklar” ı, Neomarksizm, Eurocommunism vb. düşünce akımları bu tür ideolojilerdendir.

“*Akulcu ol; imkansız düşün*” (Be rational; think of the impossible) sloganı 1960 larda aydınların ve öğrencilerin sloganı haline gelmiştir.²⁶ Bununla kastedilen, status quo’dan hiçbir zaman memnun olmamak ve sürekli değişiklik istemektir.

Bütün bunlardan önemlisi “Neo-Marksist”lerin mevcut toplumsal yapıda köklü bir değişiklik yapmak için herşeyden önce moral ve entelektüel düzeyde bir devrim yapılmasını yani toplumun ideolojisinde devrim yapılmasını istemeleridir. Bu görüşe göre *devrim, herşeyden önce kendi “karşı-bilincini” ve kendi “karşı-kültürünü” yaratmalıdır*. Yaratılacak yeni inançlar, yeni değerler ve yeni hayat biçimi, bir kurt gibi yavaş fakat devamlı biçimde mevcut toplumsal ideolojiyi kemirip yok edecektir. Ancak bu eski ideoloji yokedildikten sonra toplum değiştirilebilecek ve yeni düzen kurulacaktır.²⁷

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRKÇÜ İDEOLOJİ

I. Atatürkçü Görüş bir “İdeoloji” midir?

Birinci bölümde “ideoloji” kavramının tarihsel süreç içinde geçirdiği evreleri ve buna bağlı olarak yapılan çeşitli tanımları açıkladık. Bu açıklamalar ideoloji kavramının birbirine zıt iki anlamdan birini içerebileceğini göstermiştir. Bu anlamlardan birincisine göre ideoloji, basitleştirilmiş ve seçilmiş fikir ve düşüncelerden oluşmakta ve bu nedenle de gerçekleri belli ölçüde saptırmakta ve çarpıtmaktadır. İkinci anlamına göre ise ideoloji, toplumun değer yargıları ve amaçları ile kurumsal yapısı arasında bağ kurmakta ve toplumsal yapının bu iki parçasının birbiriyle uyumlu olmasını sağlayan bir sosyopolitik aksiyon programı oluşturmaktadır.

²⁶ R.C. MACRIDIS, age., s. 2

²⁷ R.C. MACRIDIS, a.g.e., s. 2

Atatürkçü düşünce, yani Bağımsızlık Savaşı'nı başlatmak için Samsun'a ayak bastığı günden, ebediyete göçüp gittiği güne kadar Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilke, amaç ve kurumları ile ilgili bütün düşünsel ve eylemsel faaliyeti; bu ikinci anlamda bir ideolojidir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının temel değer yargıları ile bu yargılara uygun kurumsal yapı arasındaki bağ "Atatürkçü ideoloji" sayesinde kurulduğu gibi, yeni toplumun değer yargılarını da Atatürkçü ideoloji şekillendirmiştir. Osmanlılıktan "Türk Milliyetçiliğine", ümmetten "millete", şeriatan "laik devlet" e, tebalıktan "vatandaşlık"a geçiş ve bâtil inançlar yerine bilimsel gerçeklerin kabulü; Atatürk ideolojisinin Türk ulusuna kazandırdığı yeni değer yargılarının sonuçlarıdır. Bu değer yargılarına paralel olarak, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsal yapısı da "tam bağımsız", "Cumhuriyetçi", "laik" ve "akılcı" niteliklere sahip olmuştur.

Yıkılmaya yüz tutan Osmanlı idaresine karşı bir "muhalafet ideolojisi" olarak ortaya çıkan Atatürk ideolojisi; daha Kurtuluş Savaşı'nın ilk gününden itibaren Türk Ulusu tarafından benimsenmiş ve yeni Cumhuriyet'in "İktidar ideolojisi" olmuştur.

Milli mücadelenin başlamasından Atatürk'ün ölümüne kadar bilinçle kurulan ve geliştirilen²⁸ bu ideoloji Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını sağlamak, sanayileşmesini tamamlamak ve bütün ulusun refahını yükseltmek yolunda güvenilecek tek ideolojidir. Yukarıda ideolojilerin toplum yaşamındaki önemine değinirken;

"... Bir toplum; bütün fertleri toplumun nasıl işlemesi gerektiği ile ilgili ortak bir duyguya sahip olmadıkça varlığını sürdüremez. Bu ortak duygu ise ideoloji içinde ifade edilir." demiştik. Atatürkçülük; "Misak-ı Milli" ile Türkiye'nin sınırlarını çizip, bu sınırlar içinde "mutlak bağımsızlık" a kavuşabilmek için "ya istiklal, ya ölüm" diye ulusumuzu şahlandırdığı günden beri ulusun bütün fertlerini, yeni Türk toplumunun nasıl olması ve nasıl işlemesi gerektiği konusunda ortak bir ideale kavuşturmuştur. Türk toplumu Atatürk'ün, önderliğinde kıyafetinden alfabesine, tarlasından fabrikasına, üniversitesinden parlamentosuna bütün kurum ve davranışlarında ortak idealleri paylaşmıştır. Hiçbir ulusun tarihinde, kendisini böylesine hızla ve coşkuyla yenilediği görülmemiştir.

²⁸ Atatürkçü ideolojinin tarihsel gelişimi için bkz: S. KİLİ, "Atatürk Devrimi" Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 221, Ankara 1981, s. 218 ve devamı.

II. Atatürkçü İdeolojinin Özellikleri

Atatürkçü ideolojinin sahip olduğu temel özellikleri şu şekilde belirleyebiliriz.²⁹

Atatürkçü İdeoloji Millidir

Atatürkçü ideoloji, çoğu defa yanlış biçimde ifade edildiği üzere, sadece Atatürk'ün kafasında şekillenmiş ve onun tarafından düşünülmüş değildir. Aksine bugün "Atatürk İnkılapları" dediğimiz toplumsal çağdaşlaşma hareketinin, bir tanesi dışında hemen hepsi; 1836 Tanzimat Fermanı'ndan beri Osmanlı Türk aydınlarının özlemi halindedir. Latin alfabesi, batılı insanların kılık kıyafeti, Gregoryen takvimin kabulü, ulusal sanayiinin kurulması, parlamenter demokrasi, tarımın modernizasyonu, şeriat yerine modern kanunların konulması, yurtdışına öğrenci ve işçi gönderilmesi gibi Atatürkçü ideolojinin gerçekleştirdiği pek çok inkılap, uzun yıllardan beri memleket aydınlarının özlemini çektiği, zaman zaman gerçekleştirmeğe çalıştıkları inkılaplardır.³⁰ Bu nedenle Atatürkçü ideoloji, Türk ulusunun yüzyılları aşır gelen özlem ve ideallerini yansıtan, tarih boyunca sahip olduğu hasletlerine ve değer yargılarına uygun düşen milli bir ideolojidir.

Atatürkçü İdeoloji Bilimsel ve Gerçekçidir

Atatürkçü ideoloji hayallere (ütopya) yervermeyen gerçekçi bir ideolojidir. Milli nitelikte olmasının doğal bir sonucu olan bu özellik Atatürkçülük ideolojisini hem Liberalizmin ve hem de Marksizmin ütöpik (hayalci) zaaflarından korumuştur. Öte yandan Atatürkçü ideoloji, çağdaş bilimlerin, toplum yaşamını daha demokratik kılacak ve refah seviyesini yükseltecek temel kurallarına dayandığı gibi bu kurallarda zaman içinde meydana gelecek değişmelere de açıktır. Dogmatik bir özelliği ve saplantısı yoktur. Bu nedenle Atatürkçü ideoloji, diğer ideolojilerle kıyaslanmayacak ölçüde bilimseldir. Atatürkçü ideolojide "basitleştirilmiş" ve "çarpıtılmış" düşünceler yer almaz. Bunun içindir ki Atatürkçü ideoloji, değişen koşullara rağmen "değişmez gerçekleri" göstermekte, benimsediği değer yargıları, amaçları ve kurumları "çağdaş" kalmağa devam etmektedir bilimsel düşünceye çok daha yakındır.

²⁹ V. SAVAŞ, "Çağdaş İdeolojiler ve Atatürkçülük İdeolojisi" Türkiye Ekonomisi ve Türk Ekonomi İlimi M.Ü. Türkmer, İstanbul, 1986.

³⁰ Bu konuda en güzel örnek ittihat ve terakki partisi'nin "Milli İktisat Denemesi" diye bilinen inkılap hareketleridir. Bu konuda bkz: D. AVCIOĞLU; "Türkiye'nin Düzeni" Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 127.

Atatürkçü İdeoloji Demokratiktir

Yukarıda Atatürk inkılaplarından biri hariç, diğer hepsinin uzun yıllardan beri Türk aydınlarının özlem ve düşüncelerinde yer ettiğini belirtmiştim. Diğer aydınların aklına gelmeyen veya gelip de çok “ütopik” buldukları için açıklayamadıkları bir inkılap saltanat ve hilafetin kaldırılıp “Cumhuriyetin Kurulması”dır. Hem bir Osmanlı aydını sayabileceğimiz hem de Atatürk’ün en yakın arkadaşı olduğunu bildiğimiz İsmet İnönü bu konuda şöyle diyor:

“... Arkadaşlarımızla en mahrem konuşmalarımızda bir defa Cumhuriyet’ten bahsolunduğunu bilmem. Onun daha çok müşkülata olacağı zanniyle yetişmiştik. Böyle bir mülhaza düşünmedik. Cumhuriyet fikri milli mücadelenin adım adım her safhasında Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle adım adım kanaatlerimize ve milletin kanaatlerine çakıla çakıla perçinlenmiş olan esaslı bir kanaat halinde yerleşmiştir. Çok esaslı bir kanaat halindedir bu bizim için. Böyle geldik biz Cumhuriyete.³¹”

Atatürk hilafeti ve saltanatı kaldırarak “egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait” olmasını sağlamıştır. Bu gün yerleştirmeye ve devamlı kılmaya çalıştığımız çok partili demokratik sistem, Atatürk ideolojisinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Atatürkçü İdeoloji Uzlaştırıcı ve Toplayıcıdır

Atatürk ideolojisinde “sınıf ayrılığı” ve “sınıf kavgası” kavramına yer yoktur. Bütün üretim faktörleri birbirini destekleyen ve tamamlayan varlıklardır. Atatürk İzmir İktisat Kongresi’ni açış konuşmasında şöyle demektedir:

“... Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıf halinde değil, bilâkis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada samilerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir. Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir.

³¹ İ. İNÖNÜ, “Devlet Kurucusu Atatürk” Atatürk Konferansları III, 1969, Türk Tarih Kurumu, XVIII. Seri, sa. 3 Ankara 1970, s. 16.

Bu gün mevcut olan fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdır. Ve bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır.³²

Bu sözlerden açıkça anlaşılacağı üzere Atatürkçülük ideolojisinde “sınıf bilinci” ve “sınıf kavgası” gibi toplumu bölen, ve demokratik sistemin işlemesine engel olan kargaşa kaynaklarına yer yoktur.

Atatürkçü İdeoloji Lâiktir

Liberalizm ideolojisi, katoliklik ile protestanlık arasındaki çatışmadan etkilenmiştir. Reform döneminden sonra güçlenen protestanlık sayesinde kapitalist ülkeler ekonomik kalkınmalarını hızlandırmış, sanayileşmelerini başarabilmiştir. Marksist ideoloji ise dine yer vermez. Marks'ın deyimiyle “din toplumu uyuşturan bir uyuşturucudur”.

Atatürkçü ideoloji, dini inanç ve ibadeti, günlük yaşamı düzenleyen yasal ve kurumsal düzenlemelerin dışında tutarak olur olmaz nedenlerle dini inanç ve kurumların tartışılmasını ve zedelenmesini önlemiştir. Din, Allah ile kul arasında bir ilişkidir ve dini kural ve geleneklere göre düzenlenir. Dinin; kanun yapma ve uygulama sistemi, eğitim ve yargı sistemi, giyim kuşam tarzı gibi konularda doğrudan düzenleme fonksiyonu yoktur. Böyle bir fonksiyonu ancak dolaylı yoldan, iyi huylu ve ahlaklı insanlar yetiştirmek yoluyla gerçekleştirebilir. Yoksa din ve dünya işleri birbirinden tamamen ayrıdır.

Atatürkçü İdeoloji Dinamiktir

Milli, gerçekçi ve bilimsel olmasının doğal bir sonucu olarak Atatürkçü ideoloji dinamiktir. Yani değişen şartlara uygun çözümleri kendi temel ilkeleri etrafında oluşturabilme gücüne sahiptir. Bu nedenle Atatürkçü ideolojinin eskimesi, değişen şartlara uymaması gibi bir sorunu yoktur. Temel özelliklerini korumak şartıyla, Atatürkçü ideoloji içinde, değişen bütün şartlara uygun çözümler bulmak mümkündür.

Atatürkçü İdeoloji Bir Bütündür

İnsanlığı etkilemiş temel ideolojiler gibi, Atatürkçü ideoloji de bir bütündür. Bir başka deyişle, insan yaşamının bütün yönlerini kapsayan ilke ve düzenlemelere sahiptir. Bu ilke ve düzenlemeler birbirlerini destek-

³² A.Afet İNAN, “İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923” Türk Tarih Kurumu yayınları, XVI. Dizi, s. 46, Ankara 1982, s. 68

ler ve tamamlar. Bu nedenle Atatürkçü idelolojinin bir bütün olarak korunması ve geliştirilmesi gerekir. Bu ideolojinin bir yerinde meydana gelecek bir zaaf sistemi zedeler ve yıkar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çağdaş İdeolojiler Ve Atatürkçü İdeoloji

Çağdaş ideolojileri “*Demokratik İdeolojiler*” ve “*Totaliter İdeolojiler*” olarak iki ana gruba ayırmak gelenekselleşmiş bir yöntemdir.³³ Demokratik ideolojilerin ana kaynağı “Liberalizm”, totaliter ideolojilerin ana kaynağı ise “Marksizm” ve “Faşizm” dir. Bu ideolojilerin ahlaki, siyasi, iktisadi ve hukuki yönleri ve bu yönler için doğru olduğu öne sürülen basitleştirilmiş ve seçilmiş değer yargıları, kuralları ve kurumları vardır. Öte yandan her iki gruba mensup ideolojiler zaman içinde çeşitli konularda değişik görüşler üreterek, bu ideolojilerin değişik tiplerini oluşturmuşlardır. Mesela bu gün Demokratik İdeolojiler sözkonusu olduğunda *Demokrasi, Liberalizm, Plüralizm, Muhafazakârlık* (conservatism), *Demokratik Sosyalizm* ve *Yeni Sol* gibi birçok ideolojiyi sıralamak mümkündür. Aynı şekilde totaliter ideolojiler arasında *Marksizm, Komünizm, Leninizm, Stalinizm, Titoizm, Maoizm, Eurocommunism, Nazizm, Faşizm, Neo-Marksizm* gibi çeşitli ideolojiler yer almaktadır.

Biz burada bütün bu ideolojileri tek tek ele almak yerine hepsinin temel özelliklerini topluca belirtmek ve Atatürkçü ideolojiyi bu özelliklerle karşılaştırmak yoluna gideceğiz.

Bilindiği gibi demokratik ve totaliter ideolojiler ile bu ideolojilere dayalı olarak kurulan siyasî ve ekonomik rejimlerin birbirinden ayrıldığı üç temel konu vardır bunlar:

— *Mülkiyet Rejimi*

— *Ekonomik Haberleşme ve Koordinasyon Sistemi*

— *Siyasi Rejim*

konularıdır.³⁴

Mülkiyet rejimi yönünden, ilke itibariyle, Liberal ideolojiler “*ferdi mülkiyet*” i, totaliter rejimler de (Faşizm ve Nazizm dışında) “*toplumsal mülkiyet*” i benimsemiştir.

³³ R.C. MACRIDIS, ae W.EBENSTEIN, “Today’s Isms” 6. Baskı Prentice Hall, New Jersey 1970.

³⁴ V. SAVAS, “Piyasa Ekonomisi ve Devlet” Beta Yayınevi, İstanbul, 1987.

Ekonomik haberleşme ve koordinasyon sistemi yönünden ise liberal ideolojiler ilke itibariyle “*Serbest Piyasa Sistemi*”ni benimserler. Bu sistemin özelliği üretici ve tüketiciler arasındaki haberlerin “*anonim*”, “*yatay*” ve “*işlerliği olan*” haberler şeklinde olmasıdır. Yani piyasada haberlerin ne göndereni ve ne de alıcısı bellidir. Haberler piyasanın işleyişinden kaynaklanır (anonim olma özelliği). Öte yandan serbest piyasada herhangi bir “*hiyerarşi*” sözkonusu değildir, kimse kimseye emir veremez. (yatay olma özelliği). Öte yandan piyasada bu haberlere göre belli ekonomik işlemler (üretim, tüketim, yatırım vb gibi) kendiliğinden gerçekleşir (işlerliği olma özelliği). Totaliter ideolojilerde ise haberleşme ve koordinasyon sistemi “*Merkezi Planlama*” ya dayanır. Merkezi planlamada haberler, sahibi ve alıcısı belli “*emir*” ler şeklindedir ve bu nedenle “*dikey*” nitelik gösterir. Yani emri veren ile alan arasında bir hiyerarşi sözkonusudur. Bu tür emirlerin, ekonomik yaşamda her zaman istenilen sonuçları doğurmadığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenle bu tür dikey bir haberleşme ve koordinasyon sisteminin işlerliği sınırlıdır.

Siyasi rejim yönünden ele alındığı zaman ise Liberal ideolojiler *demokratik ve parlamenter sistemleri* savunduğu halde, totaliter ideolojiler, *dikta rejiminden* yanadır. Burada önemli bir noktaya işaret etmek yararlı olacaktır. Bir ideolojinin toplum yaşamı ile ilgili bir sosyo-politik program oluşturması ve toplum yaşamının her yönünü kapsamaması; ekonomik sistemle politik sistem arasında bir paralellik kurulmasını zorunlu kılar. *Ekonomik sistem liberal ise siyasi sistemin de liberal olması zorunludur. Aynı şekilde siyasi rejimi totaliter nitelikte olan bir toplumda ekonominin liberal nitelik göstermesi beklenemez. Siyasi dikta mutlaka Merkezi Planlamayı da beraberinde getirir. Tersinin de doğru olduğunda kuşku yoktur: Ekonomideki emredici merkezi planlama, siyasi yaşamda mutlaka totaliter bir rejimi gerekli kılar.*

Çağdaş ideolojilerin bu temel özelliklerini ve birbirleri arasındaki temel farkları belirledikten sonra Atatürkçü ideoloji ile karşılaştırmasını yapabiliriz.

Mülkiyet rejimi yönünden Atatürkçü ideoloji *özel mülkiyete* dayalıdır. Devlet işletmeciliği ve dolayısıyla devlet mülkiyeti Atatürkçü ideoloji yönünden, şartların gerektirdiği zaman ve gerektirdiği ölçüde “*istisnai*” ve “*geçici*” bir mülkiyet tipidir. Osmanlı feodal düzeninden, köylüyü işlediği toprağın sahibi yapan bir tapu-kadastro rejimini uygulamaya koymayı Cumhuriyet’in ilk işlerinden biri sayan, ayrıca topraksız köylüye *Toprak Reformu* ile toprak dağıtan Atatürkçü ideoloji, hiç kuşkusuz “*ferdi mülki-*

yet" ilkesine sahiptir. Bu konuda Atatürkçü ideolojinin dikkati çeken bir başka yönü de *ferdi mülkiyeti toplum yararına sınırlandırmasıdır*. Liberal sistemlerin yüzyıllar sonra görüp, çok ciddi sosyal ve siyasal bunalımlar sonrasında benimsediği bu ilke, ormanların, kıyıların ve göllerin devlet mülkiyetine alınması ile Atatürkçü ideoloji tarafından Cumhuriyet'in kurulduğu ilk günlerde uygulamaya konulmuştur.

Ekonomik haberleşme ve koordinasyon sistemi olarak Atatürkçü ideoloji, "*karma ekonomi*" sistemini benimsemiştir. Özel sektörün teknoloji veya kapital birikimi yönünden yetersiz kaldığı alanlarda devlet işletmeciliğine yer verilmiş olmakla birlikte, hem malların ve hem de üretim faktörlerinin dağıtımında piyasanın arz-talep mekanizması kullanılmıştır. Ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve sanayileşmenin sağlanması için "*Beş Yıllık Plan*"lar hazırlanmışsa da³⁵, özel sektörün girişim gücüne daima öncelik verilmiş ve çeşitli teşvik tedbirleri ile desteklenmiştir. Ekonominin yönlendirilmesinde teşvik tedbirleri, vergileme ve harcama öncelikleri gibi "dolaylı" politikalar kullanılmış, ne üreticiler ve ne de tüketiciler hiyerarşik emirlerle yönlendirilmemiştir.

Atatürkçü ideolojinin ekonominin yönetiminde izlediği bu politika bu gün çağdaş liberal ve totaliter sistemlerin benimsedikleri bir politikadır. Günümüz liberal ekonomilerinde özel teşebbüsün girişim serbestisi mutlak olduğu halde siyasi iktidar çok çeşitli yöntemlerle ve artan bir oranda özel sektörü yönlendirmektedir.³⁶ Marksist rejimlerde ise özel sektöre tanınan imkanlar gittikçe genişlemektedir. Bu nedenle liberal ve marksist ideolojilerin, Atatürkçü çözümde birleştiklerini rahatça iddia edebiliriz.

Siyasi rejim yönünden Atatürkçü ideoloji, kelimenin tam anlamıyla çağdaş bir ideolojidir. Benimsediği Cumhuriyet rejimi ile hem kişisel hak ve özgürlükleri güvenceye almış ve hem de halkın kendi kendini yönettiği demokratik sistemi gerçekleştirmiştir.

Atatürkçü İdeolojinin Bilimselliği ve Çağdaşlığı

Çağdaş ideolojilerle Atatürkçü ideolojiyi karşılaştırdığımızda ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri Atatürkçü ideolojinin diğer ideolojilerden ta-

³⁵ 1932 yılında Prof. Orlov başkanlığında Ankara'ya gelen bir Rus uzman heyeti, 1933 de uygulamaya konulan "Birinci Beş Yıllık Plan"ın esaslarını belirleyen bir rapor hazırlamıştır. Ancak Ankara Hükümeti aynı tarihte ABD'den de W.D.Hines ve E.V. Keimner'in başkanlığında bir uzman heyet davet etmiş, bu heyete de bir sanayileşme planı hazırlatmıştır. Bu olay Ankara'nın Sovyet Rusya'ya karşı çok dikkatli davrandığının bir kanıtıdır.

³⁶ V. SAVAŞ "Piyasa Ekonomisi..."

mamen bağımsız olup, Türk ulusunun tarihsel niteliklerinden kaynaklanmış olmasıdır. İkinci önemli sonuç ise Atatürkçü ideolojinin, yukarıda açıkladığımız gibi, liberal ve marksist ideolojilerin tarihsel gelişimlerinde birleştikleri ortak özellikleri temsil etmesidir. *Bir başka deyişle Atatürkçü ideoloji, diğer ideolojilerin belli bir gelişim süreci sonunda benimsedikleri ideolojiyi temsil etmektedir.* Bu sonuç bizi Atatürkçü ideolojinin bilimselliğini araştırmaya götürür.

Yukarıda açıkladığımız gibi herhangi bir fikrin ideolojik veya bilimsel nitelikte olup olmadığını tesbit için mevcut tek yöntem, bir toplumsal sistemin objektif açıklamasını yapan “değer yargısı-bilim bileşimi” ile aynı toplumu açıklama ve yönlendirme iddiasında olan “fikirleri” karşılaştırmaktır. Eğer değer yargısı-bilim bileşimi ile sözkonusu fikirler arasında farklılık ortaya çıkarsa, bu fikirlerin ideolojik olduğu, yani basitleştirilmiş ve seçilmiş fikirlerden oluştuğu ortaya çıkar.

Atatürkçü ideolojinin; mülkiyet rejimi, haberleşme ve koordinasyon sistemi ile siyasi rejim yönünden benimsediği ilkelerin, yukarıda açıkladığımız gibi, liberal ve totaliter rejimler tarafından belli bir gelişim süreci sonunda benimsenen ilkeler haline gelmesi, Atatürkçü ideolojinin “bilimsel” olduğunun kanıtıdır. Bir başka deyişle Atatürkçü ideoloji, toplumsal yaşamın siyasi, ekonomik, hukuki yönlerini tamamen akılcı ve objektif yöntemlerle analiz etmiş, sebep-sonuç ilişkilerini net biçimde ortaya koymuş, toplumsal değer yargılarını ve amaçları bu sonuçlara göre şekillendirmiş, kurumsal yapıyı bu sonuçlara göre kurmuştur. Bu nedenle Atatürkçü ideoloji “bilimsel” dir.

Aynı özellikler Atatürkçü ideolojiyi “çağdaş” yapar. Bütün diğer ideolojiler zaman içinde, Atatürkçü ideolojinin değer yargılarını, amaçlarını ve kurumlarını benimsiyor ve bu yönde değişiyorsa bu; Atatürkçü ideolojinin her dönemde güvenilen ve benimsenen bir ideoloji olarak kalacağını gösterir ki, bu da Atatürkçü ideolojinin daima “çağdaş” kalacağı anlamına gelir.

Atatürkçü İdeolojinin Önemi

Türkiye Cumhuriyet'nin varlığı ciddi bir tehdit altındadır. Ülkemiz çevresinde, sonuçlarını önceden kestirmek mümkün olmayan kargaşalar hatta savaşlar mevcut olduğu gibi, gün geçtikçe arttığı hissedilen düşmanca istekler de vardır. Ölümsüz Atatürk'ün belirttiği gibi, bu tehdidin kaynağını ve ciddiyetini iyi değerlendirebilmek için “haritaya bakmak” yeterli-

dir.³⁷Söz konusu tehdit dıştaki varlığını sürdürürken, ülke içinde de çeşitli yollardan gizli ve açık biçimlerde örgütlenmekte, yurtiçi sorunlarımızı istismar ederek ulusal birlik ve bütünlüğümüzün zayıflamasını amaçlamaktadır.

Cumhuriyetimiz kadar eski olan bu tehdidin şiddetini ve önemini artıran güncel neden, askeri bir yönetimden tekrar çok partili demokratik rejime dönmekte oluşumuzdur. Çok partili demokratik bir rejimin temel özelliği, ülkenin sosyo-ekonomik sorunları, bunların önceliklerinin belirlenmesi ve bu sorunların çözümünde izlenecek politika tercihleri ile ilgili görüş ayrılıklarının mevcut olmasıdır. Yeni partilerin hızla ortaya çıkmalarından ve herbirinin bu konularda değişik görüşler öne sürmelerinden öyle anlaşılıyor ki, yeni demokrasi deneyimiz gerçek demokrasilerde olması gerektiği gibi “çok sesli” ve “çok yönlü” olacaktır. Ancak siyasal yaşamın çok sesli ve çok yönlü olması ile, bir genel seçimden, toplumun çeşitli kesimlerinin desteğini kazanmış bir “iktidar” doğması ayrı ayrı şeylerdir. *Kalıcı ve uzun ömürlü bir demokrasi enazından önde gelen bir iki siyasi partinin iktidar partisi tarafından izlenen politikayı esas ilkeleri yönünden desteklemesine bağlıdır.* Her parti sadece temsil ettiği görüşün veya kişi ve grupların desteğine sahip olmakla kalır, toplumun diğer kesimlerinin desteğini kazanamazsa, böyle bir toplumda demokrasi geçici ve kısa-ömürlü olmağa mahkûmdur. *Bir başka deyişle demokrasinin kalıcı olması için toplumun büyük çoğunluğunun belli bir ideolojiden yana olması gerekir.*

Türk halkı için etrafında birleşilecek ve desteklenecek ideoloji ise “Atatürkçü İdeoloji” dir. Atatürkçü ideoloji yukarıda açıkladığımız özellikleri nedeniyle, Türk ulusunu; çağdaş değer yargılarını benimsemiş, ve ulusal amaçlarını gerçekleştirmekte kararlı bir toplum olarak muhafaza edecek tek ideolojidir.

³⁷ “Türkiye’de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri” Ankara, 1985, s. 9 (Atatürk bu konuda şöyle demiştir: “Ben askerî sorunları olduğu gibi siyasî sorunları da haritadan mütalaa ederim”)